

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Парашук Лілія Георгіївна

УДК 340.12:340.132]:347](477)(043.5)

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ
ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА
ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ
ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ**

12.00.12 – філософія права

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник

доктор філософських наук, професор

Братасюк Марія Григорівна,

Львівський національний університет імені Івана Франка,
професор кафедри філософії

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент

Романова Альона Сергіївна,

Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри теорії та філософії,
конституційного та міжнародного права
Інституту права, психології та інноваційної освіти

кандидат юридичних наук,

Олійник Уляна Миколаївна,

Хмельницький університет управління та права
імені Леоніда Юзькова,
доцент кафедри теорії та історії держави і права

Захист відбудеться «14» травня 2021 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.007.01 у Національній академії внутрішніх справ за адресою:
03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національної академії внутрішніх
справ за адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий «13» квітня 2021 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

О. В. Павлишин

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Характерною рисою сучасного світу є утвердження людини як найвищої цінності, орієнтація всіх процесів на забезпечення найсприятливіших умов для її буття. Активна міжнародна співпраця, що триває в цьому напрямі, має на меті створити оптимальний правовий простір, який фокусуватиме найістотніші демократичні досягнення в цій сфері, сприятиме приведенню у відповідність до міжнародних стандартів права законодавства країн, які прагнуть стати частиною європейської спільноти.

Трансформація України в реально правову та демократичну державу актуалізує питання, пов'язані з реформуванням правової системи, увідповідненням її нормативної основи демократичним принципам. На противагу державоцентризму, людиноцентрична спрямованість державної політики є особливо значущою у сфері приватноправових відносин, оскільки саме в цій сфері індивіди, реалізуючи власні концепції життя, активно взаємодіють задля повноцінного реального становлення кожного як зрілого особистісного «я», котре є суб'єктом і запорукою утвердження демократії, розбудови правової держави, утілення євроінтеграційних прагнень, забезпечення конкурентоздатності країни, національної безпеки тощо. Втручання держави в цю сферу має бути мінімальним і передбачати застосування оптимальних для учасників приватних правовідносин засобів впливу.

Принцип верховенства права має гуманістичну сутність та актуалізується у відносинах між суб'єктами цивільних правовідносин, акцентуючи на пріоритетності людини з її правами, які є первинними й визначальними стосовно державно-владної діяльності, що зумовлює фундаментальність феномену верховенства права як засади розвитку цивільного законодавства.

Філософсько-правові та цивільно-правові аспекти верховенства права як засади правового розвитку слугували предметом дослідження С. Алексєєва, Т. Багрія, О. Бандури, М. Братасюк, Ф. Гаєка, С. Головатого, О. Грищук, А. Довгерта, Л. Заморської, М. Козюбри, М. Костицького, В. Кравця, Н. Кузнєцової, С. Максимова, Ю. Мірошніченка, А. Некрасова, В. Нерсисянца, У. Олійник, Т. Оноре, О. Павлишина, С. Погребняка, П. Рабіновича, П. Рікера, А. Романової, Ж.-П. Сартра, В. Селіванова, С. Сливки, О. Скрипнюка, Р. Стефанчука, М. Цимбалюка, Ю. Шемшученка та інших науковців, у працях яких доведено, що відповідність правових норм принципам права є передумовою втілення верховенства права в суспільстві, забезпечення ефективності права як соціального регулятора та форми буття загальнолюдських цінностей.

Водночас поза увагою вчених залишилося комплексне філософсько-правове обґрунтування принципу верховенства права як концептуальної засади розвитку цивільного законодавства України. З огляду на зазначене, принцип верховенства права потребує дослідження з позицій основних типів праворозуміння, некласичних філософсько-правових методологічних підходів. Крім того, слід розкрити його зміст крізь призму ціннісно-смыслового виміру, низки підпринципів, дослідити сутність принципу верховенства права в окремих інститутах, підгалузях цивільного законодавства, виробити позиції, необхідні для розв'язання проблем, пов'язаних з реалізацією вказаного принципу в цивільних правовідносинах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено відповідно до законів України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII, «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року № 848-VIII, Національної стратегії розвитку освіти на 2012–2021 роки (Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013), Концепції реформування освіти в Міністерстві внутрішніх справ України (наказ МВС України від 25 листопада 2016 року № 1252), Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, схваленого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року № 1393-р; планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ.

Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Національної академії внутрішніх справ 29 вересня 2009 року (протокол № 16) та уточнено 24 лютого 2021 року (протокол № 5).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є висвітлення з позицій поліметодологізму та природно-правового підходу змістовних характеристик принципу верховенства права як концептуальної засади розвитку цивільного законодавства України.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі *задачі*:

- визначити на основі аналізу вітчизняних і зарубіжних теоретико-правових, філософсько-правових, цивільно-правових напрацювань стан наукового розроблення дисертаційної проблеми;
- сформулювати методологічні основи дослідження концепту верховенства права, повноти його відображення в цивільному законодавстві України з використанням сучасних філософсько-правових підходів: антропологічного, феноменологічно-екзистенціального, аксіологічного, природно-правового тощо;
- розкрити феноменальну сутність верховенства права з позицій класичної та неklasичної раціональності, зокрема крізь призму основних типів праворозуміння – легістського та природно-правового;
- з'ясувати філософсько-світоглядні засади творення сучасного українського законодавства, їх вплив на змістове наповнення норми;
- виявити концептуальні проблеми правового реформування сучасної України, можливі шляхи та способи гуманізації правової реальності;
- висвітлити метафізично-аксіологічний вимір принципів права як програмно-орієнтаційних засад цивільного законодавства;
- визначити вплив змістово-сміслових і функціональних характеристик принципу верховенства права на розвиток інституту власності в Україні;
- обґрунтувати потребу в забезпеченні особистих немайнових прав людини як втілення реальної повноти ціннісного виміру верховенства права;
- здійснити філософсько-правове осмислення інституту договірного права в контексті нормативного закріплення необхідної міри свободи як вияву верховенства права.

Об'єктом дослідження є принцип верховенства права як фундаментальна засада правового буття.

Предметом дослідження є філософсько-правове осмислення принципу верховенства права як концептуальної засади розвитку цивільного законодавства України.

Методи дослідження. Методологічну базу наукового дослідження становлять філософські, загальнонаукові та спеціально-правові методи й підходи. Завдяки використанню *феноменологічного підходу* верховенство права розкрито як складну феноменальну конструкцію, що означена різними гранями та слугує підґрунтям реалізації прав та інтересів суб'єктів правовідносин (підрозділи 2.1–2.3, 3.1–3.3). Для дослідження правової природи цивільних правовідносин, динаміки їх розвитку під впливом дії принципу верховенства права застосовано *діалектичний підхід* (підрозділи 1.2; 2.1–2.2, 3.1–3.4). З позицій *антропологічного підходу* обґрунтовано роль людини як найвищої цінності й активного учасника цивільних правовідносин (підрозділи 1.2; 3.1–3.4). *Аксіологічний підхід* дав змогу розкрити гуманістичний зміст верховенства права, цивільного права, принципів права, трактування права як форми буття загальнолюдських цінностей (підрозділи 1.2; 2.1–2.3, 3.1–3.4). *Екзистенціальний підхід* уможливив висвітлення особистісно-духовного виміру приватного права, розуміння цивільно-правових відносин як невід'ємних екзистенціалів людського буття (підрозділи 1.2; 3.1–3.4). Використання *філософсько-комунікативного підходу* дало змогу презентувати людину як суб'єкта права крізь призму співвідношення «я та інші», визначити цивільно-правові відносини як раціонально впорядкований дискурс (підрозділи 3.2–3.4), представити Цивільний кодекс (далі – ЦК) України як своєрідний наратив, форму організованого людського досвіду. *Герменевтичний метод* застосовано для тлумачення низки ідей, положень, понять і категорій, таких як «верховенство права», «принципи права», «стандарти права», «інститут цивільного права», «відносини власності», «договірні правовідносини», «особисті немайнові права» тощо (підрозділи 2.1–2.3, 3.1–3.4). Домінуючим у дослідженні став *природно-правовий підхід*, завдяки якому вдалося дослідити верховенство права як відмінний від верховенства закону мегапринцип (С. Головатий); на противагу легістській позиції, дослідити цивільні права не як «надані державою», а як зумовлені природою людини; довести первинність і визначальність приватних прав людини над їх унормованістю (підрозділи 1.2; 2.1, 2.2, 3.1–3.4). Крім того, застосовано *загальнонаукові методи* системного аналізу, логічного моделювання, системно-структурний метод та інші, завдяки яким принцип верховенства права розкрито як системне, структурно-функціональне явище, закріплене в нормах цивільного законодавства; *спеціально-правові методи*, зокрема історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-догматичний та інтегративно-правовий підхід, які дали змогу простежити виникнення й розвиток принципу верховенства права, шляхи вдосконалення положень цивільного законодавства, приведення його у відповідність до вимог зазначеного принципу, а також дослідити національну судову практику та практику Європейського суду з прав людини задля виявлення основних недоліків національного законодавства та правозастосування.

Емпіричну базу дослідження становлять міжнародні й вітчизняні нормативно-правові акти, юридичні прецеденти, рішення Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, матеріали опитування та анкетування студентів юридичного факультету Західноукраїнського національного університету (105 осіб),

юридичного факультету Національного авіаційного університету (10 осіб) та інших громадян України, які проживають в Україні та за її межами (50 осіб).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота за характером і змістом розглянутих питань є першою у філософсько-правовій науці спробою комплексно обґрунтувати принцип верховенства права як концептуальну засаду розвитку цивільного законодавства України. Унаслідок наукового дослідження сформульовано положення, які містять елементи новизни та виносяться на захист, а саме:

вперше:

- аргументовано позицію, згідно з якою оптимальним для буття людини, становлення її як особистості, розвитку права приватної власності як підстави реальної особистої свободи є доктринальне тлумачення принципу верховенства права як природно-правового, антропоцентричного феномену;

- доведено необхідність творення в сучасній Україні цивільно-правового законодавства на підставі ціннісних орієнтирів феномену верховенства права з урахуванням позицій усіх суб'єктів нормотворчого процесу, їх взаємодії, прямого звернення громадян до суб'єктів влади, сучасних інформаційних технологій тощо;

- з'ясовано, що, на противагу легістському підходу, у межах якого ЦК УРСР базувався на принципі державоцентризму та був системою «наданих державою» цивільних прав, чинний ЦК України з позицій природно-правового підходу й неklasичних філософсько-правових підходів постає формою вираження духовно-культурного, раціонально впорядкованого людського цивільно-правового досвіду, спрямованого на становлення повноцінної людської особистості, приватної особи, що є підґрунтям правопорядку та демократії; на підставі філософсько-комунікативного підходу та ідеї динамічних норм Г. Кельзена ЦК України презентовано як своєрідний наратив, де норми-принципи стають засадою розгортання норм, що трансформуються у факти, забезпечуючи формування раціонально-прагматичного цивільно-правового дискурсу;

- доведено, що засади цивільного права як утілення природного права концентрують основні вимоги принципу верховенства права, а в нормах цивільного законодавства простежується вплив смислів і цінностей як української, так і західної правових традицій на становлення сучасної цивільно-правової галузі України;

- зазначено, що відображений у ЦК України тісний зв'язок особистих немайнових прав з людиною не розкриває достатньою мірою онтологічно-аксіологічних характеристик цих прав. Запропоновано концепт «невід'ємність особистих немайнових прав від людини-особистості», оскільки саме ці права є базовими засадами становлення людини-особистості, що відповідає сучасній філософії людини, а не лише стандартної особи. У ЦК України виявлено низку норм, які зумовлюють дисбаланс прав та обов'язків у договірних відносинах, що є відступом законодавця від вимог верховенства права, зокрема норми щодо встановлення типових договорів і договорів приєднання, які порушують принципи правової рівності та справедливості, будучи заангажованими через певні групові інтереси;

- доведено, що в сучасній Україні спостерігається втрата зв'язку між ґрунтованими на принципі верховенства права засадами цивільного законодавства та іншими нормами, створення яких не завжди відповідає таким правовим

критеріям, як загальнолюдські принципи права, стандарти права, правові цінності та смисли; розкрито основні чинники гальмування практичної реалізації принципу верховенства права у відносинах власності, особистих немайнових і договірних відносинах, серед яких: залишки законницьких стереотипів мислення суб'єктів правозастосування, правовий нігілізм, пасивність громадян, неконструктивні дії влади тощо;

удосконалено:

– положення про необхідність активного використання принципу верховенства права та його змістових складових у правозастосовній діяльності, що значною мірою мінімізує порушення прав людини з боку владних структур, сприятиме вдосконаленню правового регулювання цивільних правовідносин;

– твердження, згідно з яким передумовою розвитку ключових інститутів (підгалузей) цивільного права, зокрема особистих немайнових прав, договірного права, інституту права власності тощо, є визнання природного права першоджерелом позитивації цих правовідносин;

дістало подальший розвиток:

– позиція, згідно з якою право, безвідносно до наявного плюралізму теорій його розуміння, залишається найбільш оптимальним регулятором міжособистісних відносин, оскільки лише правові цінності, будучи закріпленими позитивним правом, мають здатність до запобігання свавіллю та є передумовою гідного буття людини;

– ідея про те, що верховенство права є не самоціллю держави, а ефективним інструментом досягнення компромісу в неоднорідному суспільстві на засадах гуманізму, справедливості, рівності, свободи тощо.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в роботі теоретичні положення можуть бути використані в:

– *нормотворчій діяльності* – у межах удосконалення чинного цивільного законодавства. Зокрема, урахування конкретних висновків дисертації щодо необхідності побудови позитивного права з урахуванням основних вимог принципу верховенства права сприятиме зменшенню можливості втручання влади у сферу приватного життя людини (довідка Тернопільської районної ради від 25 лютого 2021 р. № 11);

– *правореалізаційній діяльності* – для підвищення рівня професійної кваліфікації суб'єктів правозастосування, якості роботи суб'єктів правового регулювання, підвищення ефективності правозастосування, зокрема в судовій практиці (довідка Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 3 лютого 2021 р. № 7/29/2021);

– *науково-дослідній діяльності й освітньому процесі* – для вдосконалення знань щодо ролі принципу верховенства права в цивільно-правових відносинах, зокрема під час дослідження таких, дотичних до предмета дослідження аспектів, як: взаємозв'язок приватних і суспільних інтересів крізь призму антропоцентричного спрямування сучасного нормотворення; відповідність вимогам верховенства права інституту власності з акцентом на позитивації можливості власника або особи, яка володіє власністю на правовій підставі, досягнення максимальної особистої свободи; встановлення відповідно до верховенства права та його складових дієвих правових механізмів регулювання цивільних правовідносин, мінімізація можливих зловживань з боку влади та ін. Положення дисертаційної роботи можуть бути

використані при підготовці навчальних програм, під час проведення лекційних і практичних занять з дисциплін: «Філософія права», «Актуальні проблеми філософії», «Актуальні проблеми філософії права», «Цивільне право», «Сімейне право», «Право». Окремі результати дослідження впроваджено в освітній процес (акт впровадження Західноукраїнського національного університету від 22 лютого 2021 р. № 126-29/342; акт про впровадження Національної академії внутрішніх справ від 18 лютого 2021 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим доробком автора, здійсненим з урахуванням актуальних досягнень вітчизняних і зарубіжних філософсько-правових наукових досліджень, норм національного та міжнародного законодавства та практики застосування. Сформульовані в роботі положення та висновки обґрунтовано на основі власних досліджень автора. Особисті теоретичні розробки дисертанта викладено в таких наукових працях: Верховенство права: традиція і потенціал практики / за заг. ред. М. Г. Патеї-Братасюк. Київ : Європ. ун-т, 2010. 536 с. (15 %); Guarantee and protection of fundamental human rights as an integral element of the integration of Ukraine in the EU / Redakcja Mieczysław Różański, Serhiy Banakh, Oksana Koval. Olsztyn: Zakład Poligraficzny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2019. 412 s. (2 %).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації апробовано під час виступів на конференціях, серед яких: XI Всеукраїнська науково-практична конференція «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (24 квітня 2009 р., м. Тернопіль), XII Всеукраїнська науково-практична конференція «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (9 квітня 2010 р., м. Тернопіль), VI Міжнародна науково-практична конференція «Динаміка наукових досліджень» (07–15 липня 2010 р., м. Перемишль, Польща), III щорічний міждисциплінарний теоретико-методологічний колоквиум (2010 р., м. Київ), XIII Всеукраїнська науково-практична конференція «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (15 квітня 2011 р., м. Тернопіль), VII Міжнародна науково-практична конференція «Ключові питання сучасної науки» (17–25 квітня 2011 р., м. Софія, Болгарія), III Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Правові реформи в Україні» (6 жовтня 2011 р., м. Київ), XIV Всеукраїнська науково-практична конференція «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (20 квітня 2012 р., Тернопіль), науково-практична конференція «Верховенство права та права людини» (21–22 квітня 2012 р., м. Київ), II Міжнародна науково-практична конференція «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (21–22 квітня 2017 р., м. Тернопіль), IV Міжнародна науково-практична конференція «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (5–6 квітня 2019 р., м. Тернопіль), VIII Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права» (26 листопада 2020 р., м. Київ).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображено в 25 наукових публікаціях, серед яких: шість статей, опублікованих у юридичних фахових виданнях України, перелік яких затверджено Міністерством освіти і науки України; дві – у зарубіжних виданнях, одна з яких у зарубіжному періодичному виданні іншої держави, що входить до Європейського Союзу, з наукового напрямку,

за яким підготовлено дисертацію здобувача; три – у монографіях; дванадцять тез доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів наукових і науково-практичних конференцій; дві статті – у періодичних виданнях України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (410 найменувань на 35 сторінках) і додатків (сім додатків на 11 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 253 сторінки, з них основного тексту – 191 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, схарактеризовано стан її розробки та зв'язок з науковими програмами, планами й темами; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання та методологію дослідження, розкрито його наукову новизну, практичне значення одержаних результатів. Наведено інформацію про апробацію результатів дисертаційного дослідження, публікації та структуру роботи.

Розділ 1 «Джерельна база та методологія дослідження принципу верховенства права як засади правового розвитку» складається з двох підрозділів, у яких розкрито стан наукового опрацювання проблеми верховенства права як концептуальної засади розвитку цивільного законодавства, визначено наукові підходи й методи для висвітлення дисертаційної теми.

У підрозділі 1.1 *«Стан наукового опрацювання дисертаційної проблеми»* акцентовано на основних питаннях досліджуваної проблематики, які певною мірою висвітлено в наукових джерелах. Встановлено, що низка українських і зарубіжних авторів присвятили свої розробки: аналізу концептів «право», «верховенство права», впливу основних підходів праворозуміння на розкриття їх змісту (С. Алексєєв, Ю. Білас, Р. Гаврилюк, С. Головатий, К. Горобець, В. Градова, І. Жукевич, А. Заєць, І. Ільїн, А. Козловський, М. Козюбра, А. Колодій, М. Костицький, А. Кравченко, Л. Макаренко, С. Максимов, Ю. Мірошніченко, У. Олійник, П. Пацурківський, О. Петришин, С. Погребняк, П. Рабінович, В. Селіванов, С. Серьогін, О. Стомба, В. Толстенко, Е. Фром та ін.); аксіологічному виміру права (М. Антонович, О. Бандура, Ф. Гаєк, Н. Гартман, Е. Геллнер, В. Нерсисянц, М. Патеї-Братасюк, Р. Перрі, В. Плавич), антропологічному спрямуванню права (В. Бігун, С. Бобровник, О. Грищук, О. Гвоздік, Д. Гудима, В. Кравець, В. Мадіссон, А. Мучник, А. Романова, М. Шелер, Ю. Шемшученко та ін.); виявленню кореляції між ствердженням правових ідей у суспільстві та проведенням правової реформи в Україні, удосконаленням національного законодавства (Б. Малишев, О. Миронюк, М. Терлюк, М. Цимбалюк, О. Ющик); висвітленню основних складових верховенства права (П. Гуйван, С. Осадчук, Т. Фуфалько); з'ясуванню ступеня реалізації верховенства права в основних інститутах та підгалузях цивільного права (Н. Бондаренко, О. Дзера, А. Довгерт, С. Немченко, В. Нерсисянц, С. Погрібний, О. Пунда, Р. Стефанчук).

Констатовано розмаїття наукових підходів до трактування права та верховенства права. Зауважено, що позитивістське трактування права, ототожнення верховенства права та верховенства закону здійснили І. Бентам, Г. Гарт, Г. Кельзен, Дж. Остін, М. Палієнко, Г. Шершеневич та ін. Результати дослідження права як

природного феномену представлено в працях таких учених, як О. Бандура, В. Братасюк, С. Головатий, О. Грищук, М. Козюбра, М. Костицький, В. Кравець, С. Максимов, В. Нерсисянц, П. Рабінович, А. Романова, В. Селіванов, С. Сливка, М. Цимбалюк та ін. Проблеми методології сучасного правознавства розробляли: С. Алексєєв, О. Бандура, О. Валецький, Д. Гудима, О. Данильян, М. Козюбра, М. Костицький, В. Кравець, В. Мадіссон, С. Максимов, О. Павлишин, В. Плавич, П. Рабінович, В. Селіванов та ін.

Застосування методологічного плюралізму забезпечує всебічне дослідження верховенства права як концептуальної засади розвитку цивільного законодавства. Зв'язок принципу верховенства права з ключовими категоріями приватного права, такими як «свобода», «власність», «гідність», «формальна рівність», «справедливість» тощо, підкреслює статус принципу як наповненого низкою смислових характеристик мегапринципу.

У підрозділі 1.2 *«Методологічні засади дослідження»* здійснено аналіз методологічних підходів і наукових методів дослідження принципу верховенства права, його реалізації у сфері приватноправових відносин. Застосування комплексу взаємодоповнюючих методологічних підходів необхідне для дослідження характеристик права, що в сукупності дають змогу встановити характер, ступінь відображення та реалізації принципу верховенства права в цивільному законодавстві України, визначити його роль у розвитку цивільних правовідносин.

Використання неklasичної методології, зокрема аксіологічного підходу, дало змогу виявити залежність ефективності цивільного законодавства від ступеня відображення в його нормах правових цінностей, констатувати, що саме вони надали закону правового змісту. Дослідженню цивільного законодавства як форми об'єктивованої ідеї права, трактування верховенства права як феноменального утворення, форми буття духовно-культурного досвіду людства сприяв феноменологічний підхід. Розкриттю людиноцентричної парадигми розвитку цивільних правовідносин сприяло застосування антропологічного, філософсько-комунікативного, екзистенціального та інших підходів.

Природно-правовий підхід став ключовим для розкриття концептів права, верховенства права, взаємозалежності їх та цивільно-правових норм, виявлення витоків цивільних прав людини-особистості, висвітлення їх гуманістичної суті.

Розділ 2 «Принцип верховенства права в контексті реформування правової реальності України: ціннісно-смісловий вимір» складається з трьох підрозділів та присвячений аргументуванню безпосередньої залежності проведення правової реформи в Україні від реалізації принципу верховенства права.

У підрозділі 2.1 *«Верховенство права: філософсько-правовий зміст концепту й основні характеристики»* розкрито поняття та характерні риси концептів права, верховенства права відповідно до наявних наукових позицій. Акцентовано на зв'язку права із загальнолюдськими цінностями, зокрема свободою, трактуванні його як необхідного чинника становлення людини-особистості, упорядника міжособистісних відносин у суспільстві, що протистоїть будь-якому свавіллю. Принцип верховенства права як одна з форм реалізації права втілює його основні ідеї, смисли та цінності, розкривається через взаємообумовлені підпринципи, однаково значущі для досягнення верховенства права в суспільстві. Констатовано, що складність трактування філософсько-правової категорії

верховенства права, непростий процес подолання законницького мислення, розбалансованість законодавства, відсутність справедливого судочинства, слабкість народовладдя є основними перешкодами на шляху успішного здійснення правової реформи, утвердження верховенства права.

У підрозділі 2.2 *«Світоглядно-сміслові засади творення сучасного українського законодавства»* увагу зосереджено на якості правової норми як однієї з ефективних правових гарантії прав і свобод людини. Норма права зумовлена природою та суттю людини як феномену. Вона, як і людина, раціональна та дієва, має практичний вимір, що мотивує та спрямовує. Людина трансгресивна, норма обмежує та примушує. Людина є творчою і відкритою до новацій; норма також означена динамічністю, гнучкістю та постійно розвивається. Людина – істота духовно-культурна, а норма, апелюючи до загальнолюдських цінностей і смислів, втілює цей духовно-культурний вимір людського буття. Норма є моделлю створеної суспільством поведінки, необхідної для самозбереження та розвитку індивіда, засобом досягнення індивідом належного. За змістом вона має відповідати критеріям правності, зокрема справедливості, рівної міри індивідуальної свободи. Причому формальні правила та прийоми юридичної техніки мають бути дотримані також.

Зазначено, що змістове наповнення норми залежить від основоположних принципів, дотримуваних суспільством. З позицій легізму норма є відображенням державної волі, з позицій природного права – форма духовно-культурного досвіду, ланка динамічного зв'язку, завдяки якому право актуалізується. Підвищує ефективність нормотворчого процесу взаємодія суб'єктів права та суб'єктів нормотворчості, використання сучасних інформаційно-технічних засобів, які прискорюють пізнання правової реальності.

У підрозділі 2.3 *«Правова реформа в Україні: гуманізація правової реальності як стрижнева проблема»* зазначено, що, оскільки національній правовій системі відчутно не вистачає гуманістичного наповнення, необхідними є якісні перетворення всіх складових правової системи відповідно до ідей верховенства права, що й становить суть правового реформування. Розкрито динамічний характер процесу реалізації принципу верховенства права, що зумовлює потребу у своєчасному, а іноді й завчасному адекватному реагуванні держави на його вимоги. Метою верховенства права є забезпечення всебічної реалізації прав і свобод кожного суб'єкта права. Тому значущою є правова реформа у сфері приватних відносин, адже наслідки її проведення безпосередньо впливають на їх якість. Зауважено, що процес реформування правової системи є поверховим і фрагментарним, з огляду на що він істотно не впливає на становище людини в суспільстві, її захищеність.

Доведено, що основні проблеми трансформації правової системи України, приведення її у відповідність до ключових вимог принципу верховенства права полягають у подоланні суб'єктивізму в процесі реформування, необхідності коригування законодавства зі змістом принципу верховенства права, контрольованості дій влади з боку громадянського суспільства тощо. Правозастосування та законодавча база України мають ґрунтуватися на загальновизнаних людських цінностях, мати людиновимірний характер.

Розділ 3 «Цивільне законодавство України: експлікація ціннісно-смиислового виміру верховенства права» складається з чотирьох підрозділів, присвячених філософсько-правовому осмисленню цивільного законодавства з позицій вираження в ньому вимог верховенства права.

У підрозділі 3.1 *«Загальнолюдські цінності та принципи як програмно-орієнтаційні засади якісної трансформації цивільного права України»* констатовано, що принципи цивільного права закріплюють основні цінності та смисли, які відображають фундаментальні засади і зв'язки приватного життя особи. Значення цивільного права полягає в забезпеченні найбільш істотних природних потреб та інтересів людини. Метою цивільного законодавства має бути не регулювання, а впорядкування особистих немайнових і майнових відносин з максимально можливим збереженням індивідуальної свободи кожної особи. Положення ЦК України, що ґрунтуються на природно-правовій доктрині, відповідають загальним принципам (засадам) цивільного законодавства, відображають їхні природні витoki. Базовими цінностями, закріпленими в принципах, що діють у майновій сфері (свободи договору, неприпустимості позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом), є індивідуальна свобода та воля суб'єкта права. Підґрунтям принципу неприпустимості втручання у сферу особистого життя фізичної особи є повага до її гідності й честі, свобода особи, її життя, здоров'я. Акцентовано на принципі судового захисту цивільного права. Зауважено, що до принципів цивільного права, яким притаманний виразний метафізичний вимір та які мають оцінний характер, належать принципи справедливості, добросовісності й розумності, які впливають на всі наявні в приватній сфері правовідносини.

Розкрито зміст поняття свободи та пов'язаної з нею категорії власності, яка є підставою свободи особи, фундаментом її розвитку. Нівелювання суб'єктами права принципів засвідчує відсутність у суспільстві цінностей, які слугують основою принципів і є показником деюридизації суспільних відносин.

У підрозділі 3.2 *«Втілення аксіологічно-смислових характеристик верховенства права як детерміністичної парадигми розвитку інституту власності»* здійснено філософсько-правовий аналіз реалізації принципу верховенства права в інституті власності. Приватна власність є чинником, що істотно впливає на становлення людського «я», людини-особистості як реального суб'єкта права, визначаючи принципи й норми її життєдіяльності. Людина-власник, на відміну від людини, позбавленої власності, успішніша в реалізації можливостей, відчуває власну значущість у суспільстві. Громадянське суспільство як суспільство власників (Г. Гегель) є індикатором вільного буття людей-особистостей, утвердження верховенства права в ньому. Осмислено засади здійснення права власності, регламентовані Конституцією України, ЦК України, які слугують гарантіями захисту права власності, непрямого відтворення принципу верховенства права в національному законодавстві. Принцип верховенства права в інституті власності відображено також у регламентації змісту права власності, порядку здійснення права власності, закріпленні рівності прав усіх суб'єктів права власності, захисті права власності, зокрема судового, за допомогою якого відновлюється право власника. З'ясовано, що законодавець, законодавчо закріпивши рівність усіх

суб'єктів права власності, якими можуть бути й суб'єкти публічного права, позбавив останніх привілейованого становища.

У підрозділі 3.3 *«Філософсько-правове осмислення інституту особистих немайнових прав людини в контексті реалізації вимог верховенства права»* акцентовано на законодавчому забезпеченні особистих немайнових прав, на правах, що забезпечують природне буття фізичної особи. Позитивація вказаних прав є передумовою формування розвиненої особистості, створення умов для її творчого зростання, формування почуття впевненості в собі тощо. Розкрито сутність категорії свободи через визначений у ЦК України зміст особистого немайнового права – можливості особи самостійно самовизначатися в приватному житті, що засвідчує повагу до приватності, визнання автономії людини. Частково підтримано позицію авторів, які аргументують походження всіх немайнових прав з права особистісної свободи. Зазначено, що для захисту особистих немайнових прав продуктивнішою є деталізація в законодавстві права особистісної свободи через права, які походять з цього права.

Встановлено, що про відображення принципу верховенства права свідчить закріплення широкого переліку особистих немайнових прав. Захист немайнових прав, зокрема не позитивованих, а таких, що відповідають загальним правовим принципам, закріплена можливість особи-носія немайнового права виявляти ініціативу та самовизначатися в особистому житті є свідченням антропоцентричного спрямування законодавства, а отже, реалізації принципу верховенства права. Цьому сприяє й визначення чіткої поведінки суб'єктів владних повноважень, зведеної до можливості здійснення правомочною особою належних їй прав, їх підзвітність і підконтрольність суспільству, що також є вимогами досліджуваного принципу.

У підрозділі 3.4 *«Договірне право як форма ствердження верховенства права: інтегративний підхід»* наголошено на особливому значенні договору як вияві змісту верховенства права. Договір є засобом реалізації індивідуальної свободи, а договірні відносини – формою її вияву. Самостійне встановлення правил, що визначають індивідуальну програму діяльності особи, відображає її природну суть. Принципи поваги до людської гідності, рівності, свободи волі, справедливості, пропорційності тощо є складовими верховенства права в цьому інституті цивільного права. Індивідуальна свобода, що втілена у варіативності поведінки суб'єктів договірних відносин, впливає на захист порушених за договором прав. Можливість захисту зазначеного права залежить від ініціативи особи, право якої порушено. Акцентовано на вторинній ролі держави в захисті договірного права, можливості сторін реалізувати це право за допомогою самозахисту, без втручання юрисдикційних органів.

Аргументовано положення, згідно з яким специфіка принципу верховенства права в нормативному регулюванні договірних відносин, серед іншого, полягає в тому, що вимоги принципу реалізуються через встановлення імперативних приписів, ціллю яких має бути справедливе обмеження свободи, усебічне забезпечення прав усіх учасників правовідносин з урахуванням інтересів суспільства. Зауважено, що ЦК України містить низку норм, які породжують дисбаланс прав та обов'язків у договірних відносинах, що засвідчує відступ від вимог верховенства права. Такими є норми щодо встановлення типових договорів і договорів приєднання.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі доктринального аналізу наукових джерел, цивільного законодавства та правозастосовної практики здійснено комплексне філософсько-правове обґрунтування принципу верховенства права як концептуальної засади розвитку цивільного законодавства. Отримані результати дослідження дали змогу сформулювати наступні висновки та рекомендації:

1. Багатогранність принципу верховенства права, його значення для гідного буття людини викликає постійний науковий інтерес до розроблення різних, пов'язаних із означеним феноменом, аспектів. Як засвідчують наукові джерела, філософсько-правове обґрунтування принципу верховенства права як концептуальної засади розвитку цивільного законодавства в Україні є недостатньо розробленою проблемою, що вимагає інтенсифікації наукового осмислення. Виокремлено такі малодосліджені аспекти зазначеної проблеми, як: розроблення ціннісно-сміслового та антропоцентричного підходів у вивченні верховенства права, трактуванні його феноменальної природи; подолання однобічності бачення цивільно-правового законодавства з позицій класичної методології і дослідження його з позицій некласичних філософсько-правових методологічних підходів; філософсько-правове висвітлення особливостей вираження змістовно-сміслових характеристик принципу верховенства права в інституті власності, інституті договору, підгалузі особистих немайнових прав людини як індикатора реалізації принципу верховенства права в Україні.

2. Для повноцінного розкриття змісту та суті принципу верховенства права як концептуальної засади розвитку цивільного законодавства в Україні необхідне застосування поліметодологічного підходу, який передбачає використання низки філософських підходів, загальнонаукових та спеціально-правових методів, які у сукупності дають можливість розкрити досліджувану проблему всебічно і глибоко.

3. Встановлено, що концепти «право», «верховенство права» означені плюралізмом їх трактування, найбільш полярними позиціями якого є позитивістський та природно-правовий підходи. Постмодерному правовому мисленню притаманне гуманістичне спрямування, яке корелюється саме з юснатуралістичним підходом, який, з огляду на низку ознак, тісно пов'язаний з інтегративно-правовим підходом, що також виявився ефективним у дослідженні окремих аспектів дисертаційної проблеми.

На підставі аксіологічного та герменевтичного методів доведено, що зміст верховенства права полягає передусім у його метафізичному вимірі, ціннісно-сміслових характеристиках, якими є: свобода, справедливість, рівність, повага до людської гідності, честі, пропорційність, правова визначеність, незалежність правосуддя, добросовісність, розумність тощо. Ключовим моментом у розумінні верховенства права є трактування його як системи вимог, які мають виконувати суб'єкти права, суб'єкти правової нормотворчості, суб'єкти правозастосування. Однією з найважливіших функцій верховенства права є програмно-орієнтаційна, а його глибинний зміст і сенс полягають у наданні кожному реальної можливості відбутися як повноцінній особистості.

4. Норма права зумовлена характеристиками людської природи, вона, як і людина, є формою духовно-культурного досвіду, утіленням раціональності, дієвості,

динамічності, перебуває в розвитку тощо. Формою буття права норма стає передусім завдяки її змісту, який має відповідати ціннісно-смысловому виміру, вимогам верховенства права. Зміст норми має бути також оформленим, що забезпечує її виразність і довершеність.

5. Реформування національної правової системи є одним із шляхів реалізації вимог принципу верховенства права. Ідеологічно-світоглядною основою реформи має стати новий для сучасного українського суспільства світогляд, відповідно до якого центром нормотворчого процесу буде автономна людина, її права та свободи.

На відміну від ЦК УРСР, який ґрунтувався на класичній раціональності та був утіленням принципу державоцентризму, чинний ЦК України створено на підставі підходів некласичної раціональності, інтеграційно-правового підходу з домінуванням природно-правової парадигми, що виявляється в усіх його основних інститутах, у яких: 1) виразно простежується антропологічний вимір; 2) державою визнано й закріплено невід'ємні природні права людини; 3) утверджено загальнолюдські цінності та смисли тощо.

6. Принцип верховенства права в ЦК України розглянуто з позицій поліметодологізму, складовими якого є підпринципи: справедливості, рівності суб'єктів цивільного права, взаємоповаги до їх честі й гідності, до їх невідчужуваних прав, визначеності, пропорційності, добросовісності, розумності, обмеження дискреційних повноважень, правової безпеки тощо. Характеристики принципу верховенства права розкрито через загальні засади цивільного законодавства, підгалузеві й інституційні принципи, гарантовані державою особисті немайнові та майнові права особи.

Основні засади цивільного законодавства є вираженням соціокультурних цінностей приватного життя людини, фундаментальними характеристиками її буття. У цивільних правовідносинах загальнолюдські цінності та принципи присутні імпліцитно. Розвинена на рівні цивільного законодавства ідея верховенства права є глибоко гуманістичною та слугує методом і засобом захисту основних цінностей людини – життя, свободи, гідності, власності тощо.

7. Основою інституту власності слугує принцип непорушності права на власність як природного, а отже, невідчужуваного. Значення принципу верховенства права для розвитку інституту власності з позицій антропоцентричного підходу полягає у вимозі творення позитивного права, здатного забезпечити для суб'єктів відносин власності максимальну можливість самовизначення у сфері приватного права. Власність постає як сукупність особистих здібностей людини та належних їй матеріальних благ. Прагнучи до утвердження верховенства права, влада зобов'язана мінімізувати своє втручання у відносини власності, надаючи суб'єктам цих відносин можливість автономно реалізовувати належне право, обмежуючи себе лише взаємними правами, обґрунтованими суспільно необхідними заборонами.

Відсутність в Україні дієвих механізмів, здатних виключити можливість зловживання владою в процесі примусового відчуження об'єктів права приватної власності для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, чіткої регламентації підстав і порядку його припинення за цих обставин зумовлює нівелювання принципу верховенства права, позбавляє власника впевненості у непорушності його права на власність. Порушення вимог верховенства права в

цьому інституті зумовлює руйнування громадянського суспільства як суспільства власників, що є фундаментальною засадою сучасного демократичного розвитку.

8. З позицій антропологічно-аксіологічного підходу встановлено, що основний зміст ціннісно-смыслового наповнення верховенства права розкривається в особистих немайнових правах людини, а їх детальна регламентація в ЦК України та можливість захисту неврегульованих цивільним законодавством таких прав засвідчують визнання законодавцем унікальної природи кожної людини, її незавершеності (*non finito*), динамічності, творчого розвитку тощо. Підгалузів особистих немайнових прав ґрунтується на сучасній філософії людини, сучасному образі людини, її полісутності, основних тенденціях розвитку тощо. Специфіка особистих немайнових прав розкривається через таку рису, як особистісність, що закріплена в ЦК України з огляду на невід'ємність права від особистого буття людини. Особисті немайнові права є духовним продовженням полісутності людини. Водночас застосоване в Кодексі словосполучення «тісний зв'язок» не розкриває онтологічно-аксіологічних характеристик вказаних прав. Більш вдалим є визначення цієї ознаки за допомогою концепту «невід'ємність особистих немайнових прав від людини-особистості», оскільки ці права є базовими засадами творення людини-особистості, а не лише особи.

В Україні донині подекуди виявляється позиція, сформована під впливом державоцентристської парадигми, згідно з якою держава надає особі права та визначає їхній обсяг. Зазначена проблема потребує переосмислення в контексті особистих немайнових прав, адже вони є природними та повинні належати особі з огляду на факт її буття. Ці права здійснюються особою в приватній сфері, тому вона сама визначає обсяг цих прав, а держава повинна лише їх визнати й надати можливості для реалізації.

9. Використання юснатуралістичного, філософсько-комунікативного, аксіологічного та інших підходів дало змогу відійти від визначення договору та договірних відносин як другорядної форми права, якою вони постають з позицій позитивізму, і потрактувати їх як специфічний соціокультурний вияв загальнолюдських цінностей, органічний регулятор життя громадянського суспільства. Договірні правовідносини є ефективною формою реалізації природних прав людини. Законодавче регулювання цих правовідносин означене такими специфічними рисами: нормативне закріплення принципів, серед яких свобода договору, відображає основні змістові характеристики природного права і слугує єдиною ланкою між його ідеями та цивільним законодавством; принципи договірного права окреслюють сферу дій суб'єктів договірних правовідносин, яка встановлюється не лише нормами, а й безпосередньо учасниками цих правовідносин, що стимулює розвиток їх активності. Людинотворчий характер договору є яскравим вираженням принципу верховенства права в інституті договору, у якому виявляється свобода особи в приватній сфері. Захист договірного права як вияв ініціативи особи, договірне право якої порушено, є особливістю приватної сфери, у якій суб'єкти реалізують особисту свободу через варіативність поведінки.

Роль держави в договірних відносинах полягає в забезпеченні їх свободи. Тому встановлення в ч. 3 ст. 228 ЦК України можливості визнання правочину недійсним у разі його невідповідності інтересам держави й суспільства є

порушенням демократичних принципів цивільного права. Такі обмеження потребують більш детальної регламентації. Попри те, що наявні у вітчизняному законодавстві норми, які суперечать принципу верховенства права, є законними, вони є неправовими, адже порушують визначальний принцип договірного права – свободи договору. Такими є норми, що стосуються умов договору приєднання. Відомо, що договір вважають укладеним, якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов договору. Ця вимога не спрацьовує в типовому договорі, де часто домінує сильніша сторона.

Сформульовано рекомендації щодо вдосконалення ЦК України в частині врегулювання майнових і особистих немайнових правовідносин відповідно до вимог принципу верховенства права, а саме:

– викласти ч. 3 ст. 269 ЦК України в такій редакції: «Особисті немайнові права невід’ємно пов’язані із фізичною особою. Фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав»;

– викласти положення ч. 3 ст. 6 ЦК України в такій редакції: «Сторони в договорі врегульовують свої відносини на власний розсуд, крім випадків, коли в актах прямо вказано, що сторони не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, а також якщо обов’язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Паращук Л. Приватне право як форма втілення і вираження свободи суб’єкта. *Науковий вісник КНУВС*. 2010. № 4. С. 63–71.

2. Паращук Л. Забезпечення особистих немайнових прав людини як умова практичної реалізації принципу верховенства права. *Верховенство права: традиція і потенціал практики* / за заг. ред. М. Г. Патеї-Братасюк. Київ : Європ. ун-т, 2010. С. 410–440.

3. Паращук Л. Втілення принципу верховенства права в інституті власності. *Верховенство права: традиція і потенціал практики* / за заг. ред. М. Г. Патеї-Братасюк. Київ: Європ. ун-т, 2010. С. 450–468.

4. Паращук Л. Принципи та цінності цивільного права. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. 2011. № 1 (18). С. 62–65. (Серія «Юридичний вісник. Повітряне і космічне право»).

5. Паращук Л. Теоретико-прикладні аспекти реалізації принципу верховенства права в особистих немайнових правах. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 115–123.

6. Паращук Л. Свобода договору як один із засобів реалізації принципу верховенства права в Україні. *Юридичний журнал*. 2011. № 11. С. 62–66.

7. Паращук Л. Принцип верховенства права как концептуальная основа развития гражданского законодательства Украины. *Закон и жизнь*. 2013. № 10/2 (262). С. 180–184.

8. Паращук Л. Дотримання вимог принципу верховенства права в процесі створення та функціонування ОСББ – шлях до становлення інституту ефективного власника житла. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4. С. 216–222.

9. Паращук Л. Філософсько-світоглядні засади творення правової норми. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 5. С. 24–27.

10. Паращук Л. Основні проблеми реформування правової системи в Україні. *Guarantee and protection of fundamental human rights as an integral element of the integration of Ukraine in the EU* / Redakcja Mieczysław Róžański, Serhiy Banakh, Oksana Koval. Olsztyn : Zakład Poligraficzny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. 2019. S. 287–296.

11. Паращук Л. Аксіологічне осмислення особистих немайнових прав фізичної особи. *KELM*. 2020. № 5. С. 191–196. (Республіка Польща).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

12. Паращук Л. Основні засади здійснення права власності в Україні. *Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи* : матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 24 квіт. 2009 р.). Тернопіль : Вектор, 2009. С. 154–156.

13. Паращук Л. Свобода як особисте немайнове благо. *Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи* : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 9 квіт. 2010 р.). Тернопіль : Вектор, 2010. С. 236–239.

14. Паращук Л. Вплив принципу рівності суб'єктів права власності на законодавче визначення форм (видів) права власності. *Dynamika naukowych badac* : VI Miedzynarodowa naukowí-praktyczna konferencja (Przemysł, 07–15 lipca 2010). С. 84–86.

15. Паращук Л. Гносеологічні засади реалізації принципу верховенства права. *Методологічні проблеми вітчизняного правознавства* : матеріали III щоріч. міждисциплінар. теоретико-методолог. колоквиуму (Київ, 2010 р.). Київ : ЮВІТА, 2010. С. 81–85.

16. Паращук Л. Справедливість, добросовісність та розумність як засада цивільного законодавства. *Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи* : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 15 квіт. 2011 р.). Тернопіль, 2011. С. 193–195.

17. Паращук Л. Багатоаспектність свободи в принципі свободи договору. *Ключові въпроси в съвременната наука* : матеріали на VII Международна научно-практическа конференция (България, 17–25 април 2011 г.). Т. 21. С. 71–73.

18. Паращук Л. Деякі аспекти захисту прав учасників договірних відносин. *Правові реформи в Україні* : матеріали III Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 6 жовт. 2011 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2011. С. 79–81.

19. Паращук Л. Місце правочину, який порушує публічний порядок, в системі недійсних правочинів. *Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи* : матеріали XIV Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 20 квіт. 2012). Тернопіль : Вектор, 2012. С. 158–161.

20. Паращук Л. Верховенство права – необхідна умова існування інституту договору. *Верховенство права та права людини* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 21–22 квіт. 2012 р.). Київ : Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.», 2012. Кн. 1. С. 207–208.

21. Паращук Л. Аксіологія нормативно-знакової реальності інформаційного суспільства. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та*

міжнародний досвід: матеріали II Міжнар. науково-практична конференція (Тернопіль, 21–22 квіт. 2017 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2017. С. 256–259.

22. Паращук Л. Вплив права на процес реформування в Україні. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (5–6 квіт. 2019 р.). Тернопіль, 2019. С. 91–93.

23. Паращук Л. Антропологічні аспекти обмеження цивільних прав у період пандемії COVID-19. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*: матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 26 листоп. 2020 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 322 с.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

24. Паращук Л. Компенсація моральної шкоди при захисті честі та гідності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2012. Вип. 1 (2). С. 182–189.

25. Паращук Л. Теоретичні аспекти співвідношення свободи договору та публічного інтересу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2013. Вип. 3. С. 184–191.

АНОТАЦІЯ

Паращук Л. Г. Філософсько-правове обґрунтування принципу верховенства права як концептуальної засади розвитку цивільного законодавства України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021.

Дисертацію присвячено комплексному філософсько-правовому аналізу принципу верховенства права як концептуальної засади розвитку цивільного законодавства України. Висвітлено генезис розвитку концепту верховенства права, його зміст та основні складові як мегапринципу. Обґрунтовано потребу в побудові цивільного законодавства України на основоположних соціокультурних цінностях приватного життя. Доведено, що ідеали й цінності верховенства права є відображенням особистісних цінностей людини, з огляду на що принцип верховенства права в контексті цивільних правовідносин розкрито як вимогу нормативної організації приватного життя суспільства з максимально можливим збереженням індивідуальної свободи.

Ключові слова: принцип верховенства права, людина, правові цінності, власність, договір, особисті немайнові права, свобода, рівність, справедливість, гідність, цивільне законодавство, природне право.

АННОТАЦИЯ

Паращук Л. Г. Философско-правовое обоснование принципа верховенства права как концептуальной основы развития гражданского законодательства Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2021.

Диссертация посвящена комплексному философско-правовому анализу принципа верховенства права как концептуальной основы развития гражданского законодательства Украины. Концепты «право», «верховенство права» раскрыты с позиций наиболее распространенных типов правопонимания, с акцентом на его естественном происхождении.

Акцентируется на связи права и свободы, определении права как гарантии личной свободы индивида, его достойного существования. Право раскрыто как феномен, благодаря которому становится возможным упорядочение межличностных отношений в неоднородном обществе, избежание произвола власти. Аргументировано, что программно-ориентационная функция признана одной из важнейших функций принципа верховенства права, а глубинный смысл верховенства права видится в максимальной самореализации человека, предоставлении каждому человеку реальной возможности состояться как полноценной личности.

Доказано, что правовая норма как форма бытия права является эффективным инструментом для достижения индивидом основанного на существующих в обществе ценностях. Норма должна соответствовать критериям справедливости. Способствует этому не только ее содержание, но и форма, которая влияет на выразительность, совершенство, достижимость конечной цели – качества жизни каждого индивида. Современная гражданско-правовая норма отражает глобализационные процессы, происходящие в мире, она динамична и является результатом взаимодействия всех причастных к ее созданию субъектов.

Освещены философско-мировоззренческие основы создания законодательства как эффективного средства воздействия права на общественные отношения. Приведены аргументы, подтверждающие то, что в основе нормотворческого процесса должно быть исторически оправданное мировоззрение, согласно которому центром нормотворческого процесса должен быть автономный человек и его интересы. Доказано, что одной из основных проблем торможения демократических процессов в нашем государстве, в том числе и реформирования правовой системы, является позитивистское мировоззрение, которое и сейчас присуще украинскому обществу.

Обосновано, что идеалы и ценности верховенства права являются отражением личностных ценностей человека, поэтому в гражданских правоотношениях принцип верховенства права раскрыт как требование нормативной организации частной жизни общества с максимально возможным сохранением индивидуальной свободы.

Аргументирована потребность в построении гражданского законодательства Украины на основных социокультурных ценностях частной жизни. Определено, что идея верховенства права основывается на конституционном уровне, а также на уровне гражданского законодательства, будучи глубоко антропоцентрической, служит методом и средством защиты основных ценностей человека – жизни, свободы, достоинства, собственности. Раскрыто значение и степень реализации принципа верховенства права в наиболее весомых для достойного существования человека институтах гражданского права.

Выявлено влияние принципа верховенства права на институт собственности через регламентацию содержания права собственности, закрепления принципов права собственности, установление формального равенства всех участников

гражданских правоотношений, которыми являются не только частные лица, но и субъекты властных полномочий, порядка осуществления права собственности.

Обосновано, что признание уникальности природы каждого человека, его незавершенности, сменяемости лежит в основе подотрасли личных неимущественных прав, что отражено в обеспечении гражданским законодательством неисчерпаемого перечня надлежащих человеку личных неимущественных прав.

Акцентируется на человекотворческом характере договора, что является ярким выражением принципа верховенства права в институте договора. Договорные правоотношения являются активной и эффективной формой реализации естественных прав человека, которые в пределах естественно-правовой доктрины являются специфическим социокультурным проявлением общечеловеческих ценностей, органическим регулятором жизни гражданского общества. В договоре частный интерес сторон трансформируется в совместных действиях.

Ключевые слова: принцип верховенства права, человек, правовые ценности, собственность, договор, личные неимущественные права, свобода, равенство, справедливость, достоинство, гражданское законодательство, естественное право.

ANNOTATION

Parashchuk L. H. Philosophical and legal justification of the principle of the rule of law as a conceptual basis for the development of civil legislation of Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on obtaining of a scientific degree of the candidate of legal sciences on a specialty 12.00.12 – philosophy of law. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to the complex philosophical and legal analysis of the principle of the rule of law as a conceptual basis of development of the civil legislation of Ukraine. The genesis of the development of the concept of the rule of law, its content and main components as a mega-principle, are highlighted. The need to build the civil legislation of Ukraine on the fundamental socio-cultural values of private life is substantiated. The ideals and values of the rule of law are a reflection of personal values, so in civil law the principle of the rule of law is revealed as a requirement of normative organization of private life of society with the maximum possible preservation of individual freedom.

Key words: principle of the rule of law, person, law values, property, contract, personal non-property rights, freedom, equality, justice, dignity, civil law, natural law.